

معرفی کتاب

دایرة المعارف عقاید اسلامی

● محمد مهدی بهداروند

ضرورت تألیف و نشر موسوعة العقائد الاسلامیة

مجموعه موسوعة العقائد الاسلامیة فی الكتاب و السنه که به زبان عربی نگاشته شده، حاصل کار مشترک رضا برنجکار و عبدالهادی مسعودی است که با نظارت محمد محمدی ری شهری به سرانجام رسیده است.

در مقدمه کتاب درباره انگیزه و ضرورت نگارش این اثر آمده است «یکی از تعالیم عظیم انبیا در طول تاریخ پرداختن به مسئله عقاید در میان جوامع و انسان ها بوده است که بخش عظیمی از این موضوع محوری در قرآن و روایات اهل بیت علیهم السلام جای دارد. از این رو در اثر حاضر، نصوص و متون عقیدتی در مباحث زیر، از آموزه های قرآنی و حدیثی برگرفته شده: معرفت، اعتقادات اسلامی، معرفت آدمی و جهان، معرفت ادیان و مذاهب.»

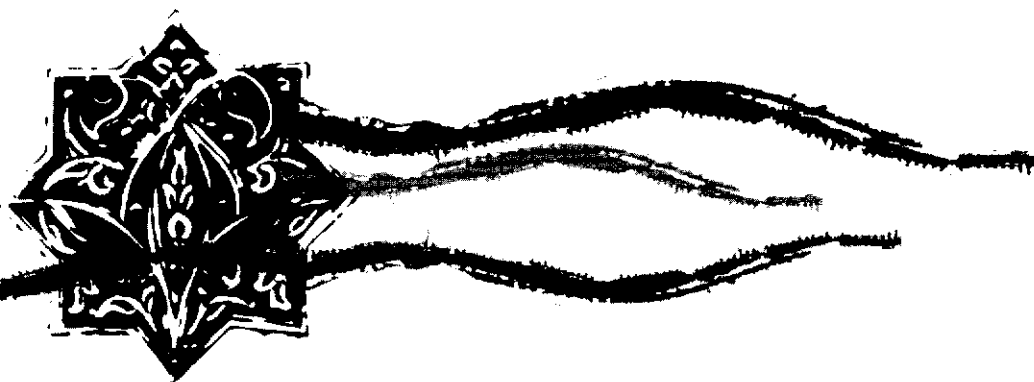
در مقدمه به خصوصیات و ویژگی های اصلی این اثر چنین اشاره شده است:

- ۱ - مستند بودن به قرآن و روایات؛
  - ۲ - شمولیت و فراگیری تمامی آیات و احادیث مربوطه با جستجوی موضوعی توسط رایانه؛
  - ۳ - رعایت موضوع بندی؛
  - ۴ - اختصار و ایجاز؛
  - ۵ - شرح و استنتاج، تحلیل و نقد موضوعات مطرح روز؛
  - ۶ - فهرست.
- پس از این مرحله، ناظر کتاب به بیان ویژگی های شکلی و ظاهری مجموعه پرداخته است از جمله:
- ۱ - تمامی روایات از شخص نبی اکرم (ص) و ائمه هدی علیهم السلام است؛
  - ۲ - عدم ذکر احادیث تکراری؛
  - ۳ - ارائه اسناد آیات و احادیث در پاورقی و اعتبار و اطمینان به آن.

■ موسوعة العقائد الاسلامیة فی الكتاب و السنه
 ■ زیر نظر محمد محمدی ری شهری
 ■ قم: دارالحدیث، ۱۳۸۳

اشاره: اسلام مکتبی است که از دو بخش عقاید و احکام تشکیل گردیده است (العقیده و الشریعه). علم کلام عهده دار تبیین و توصیف عقیده است و کتاب های کلامی همه و همه برای بیان عقاید اسلامی نوشته شده اند. اما شریعت در اصطلاح همان احکامی است که اسلام از فرد و جامعه خواسته است، احکام عملی، اخلاقی یا اجتماعی. «متکلمان» کارشناسان عقاید و «فقها» کارشناسان شریعت اند. بعد از پیامبر اکرم هر دو علم دوشادوش یکدیگر پیش رفته اند، هر چند جاذبه فقه بیش از علم کلام بوده است.

محتوا

این مجموعه در دو بخش معرفت (مجلدهای اول و دوم) و معرفه الله (جلدهای سوم و چهارم و پنجم) با مقدمه‌ای شش صفحه‌ای جمع‌آوری و تدوین شده است.

الف) بخش اول (المعرفة)

مجلد اول. این مجلد در ۴۷۶ صفحه و در سه بخش (عقیده، عقل و جهل) تبویب شده است. هر بخش به هفت فصل مستقل تقسیم شده که چنین است:

بخش نخست: عقیده. این بخش شامل این فصل‌هاست: دورالعقیده (نقش و تأثیر عقیده)؛ التقليد فی العقیده (تقلید در عقیده)؛ التحقيق فی العقیده (پژوهش در عقیده)؛ تصحيح العقیده (تصحیح عقیده)؛ اختيار العقیده (گزینش عقیده)؛ حزیة العقیده (آزادی عقیده)؛ و تعلیم العقیده (آموزش عقیده).

در این بخش به مسائل اخلاقی در عرصه موانع و مراحل تصحیح عقاید پرداخته شده است.

بخش دوم: عقل. شامل این فصل‌هاست: شناخت و معرفت عقل؛ ارزش خرد؛ تعقل و اندیشه؛ اسباب باروری و بالتدگی عقل؛ نشانه‌های خرد و آفات عقل و احکام عاقل.

در آغاز بخش دوم، معنای لغوی عقل، عقل در نصوص اسلامی، عقل نظری و عملی و تفاوت عاقل و عالم و خطر علم بدون عقل و خرد بررسی شده است.

بخش سوم: جهل. شامل هفت فصل: بازداشتن از جهل؛ اقسام جاهلان؛ نشانه‌های جهل؛ احکام جاهل؛ جاهلیت اولی؛ جاهلیت آخری؛ و فرجام جاهلیت. در پایان این مجلد فهرست تفصیلی تنظیم شده است.

مجلد دوم. در این مجلد در ده قسمت به عناوینی نظیر علم، حکمت، مبادی معرفت، موانع تحصیل و تعلیم معرفت و جایگاه عالم

پرداخته شده است.

در فصل اول در معنای علم روایتی از رسول اکرم (ص) نقل شده «العلم نور و ضیاء، یقذفه الله فی قلوب اولیاء» که بیان‌گر حقیقت علم و غیرقابل تعلیم و تعلم بودن آن است؛ هر چند مقدمات آن قابل تحصیل از انبیا و اوصیا و وارثان آنها یعنی علماست. مباحث این مجلد عبارت است از:

بخش چهارم: علم. شامل علم؛ حقیقت آن؛ فضل و برتری دانش؛ آثار علم؛ و اقسام علوم.

بخش پنجم: حکمت. شامل معنی حکمت؛ فضل و آثار آن؛ ویژگی‌های حکما و...

بخش ششم: مبادی معرفت. شامل مبادی علم و حکمت؛ اسباب معارف عقلی و قلبی؛ مبادی الهام؛ گستره و چارچوب معرفت. بخش هفتم: موانع معرفت. شامل پرده و حجاب‌های علم و حکمت؛ و برطرف‌کننده حجاب‌ها.

بخش هشتم: تحصیل معرفت. شامل و خوب تعلم (یادگیری)؛ فضل یادگیری؛ آداب فراگیری دانش؛ و احکام فراگیری.

بخش نهم: آموزش معرفت. شامل و خوب آموزش؛ فضل آن؛ آداب آموزش؛ و آداب پاسخگویی.

بخش دهم: عالم. شامل فضل عالم و دانشمند؛ آداب عالم؛ حقوق عالم و معلم و متعلم؛ اقسام عالمان؛ نمونه‌های برجسته در علم و حکمت؛ و عالمان بدکردار.

جلد دوم در ۵۱۹ صفحه با ذکر فهرست تفصیلی به پایان می‌رسد.
ب) بخش دوم، معرفة الله
 مجلد سوم. در سرآغاز این مجلد، دیباچه‌ای از مباحث بخش دوم آورده شده است.

مجلد سوم شامل سه بخش، التعرف علی الله، التعرف علی توحید الله و التعرف علی اسماء الله است.

تجزی، تغییر، جسم و صورت، والد و ولد، خواب، حرکت و سکون - بیان کرده است. در نخستین فصل این مجلد در صفات سلبيه یعنی صفت سالبه مثل (لیس کمثله شیء) مثالی از قرآن کریم آورده شده که می فرماید «لیس کمثله شیء و هو السميع البصیر»؛ سپس چهارده حدیث از جمله روایت امام علی علیه السلام «لأله مثل فیعرف بمثله» بیان شده است.

مجموعه موسوعه با ۵۶۰۱ حدیث به پایان می رسد.

نکات مثبت و فوائد مجموعه

۱. مجموعه نفیس موسوعه در پنج مجلد توسط مؤسسه دارالحدیث با اصولی ترین روش تحقیق، زیبا ترین صورت تدوین، جذاب ترین فصل بندی و تقسیم، چاپ و منتشر شده و حاصل کوشش های مدید مؤلفان فاضل و پژوهشگران با نظارت و راهنمایی ها و ارشادهای علمی و ذوقی و تبصرهای معارفی ناظر، نیز نشست های بسیار مؤلفان با ایشان و کمک گیری از حجت الاسلام والمسلمین ری شهری است.

۲- مجموعه با گستردگی و جامعیت خود در دو بخش معرفت و معرفت الله می تواند به عنوان مجموعه ای گران ارج، مشعلی روشنگر راه جویندگان عقاید حقه و شناخت های ربانی باشد؛ و گامی مؤثر در جهت شناساندن مستندات عقاید شیعه و حرکتی پرنتیجه در این طریق باشد.

۳- عربی بودن کتاب از یک سو به عنوان یک حسن و از سویی به عنوان یک نقطه کاستی (بنگریده به ادامه مقاله) محسوب می شود. مثبت بودن این رویه در آن است که زبان عربی یکی از کامل ترین زبان های دنیا از حیث لغت و دستور زبان است. خزانه لغت زبان عربی در میان زبان های دنیا شاید منحصر به فرد باشد. وجود لغات مترادف، متضاد و متشابه در حد و فور سبب شده است که این زبان ساختمان خود را از حیث لغت، صرف و نحو در مراحل بالاتر معانی و بیان و بدیع تثبیت کند و سیر تاریخی اش را به کمال برساند. وجود قرآن و نهج البلاغه، دو شاهد بزرگ بر تکامل همه جانبه زبان عربی است.

۴- پاورقی ها و ذکر منابع دیگر کاری بسیار سودمند است که مؤلفان در هر صفحه از متن کتاب بدان مبادرت ورزیده اند.

۵- علاوه بر آیات و روایات، تعریف های لغوی و اصطلاحی و تبیین نکات مشکل و رموز نام آشنا یا آشکار بر اهمیت موسوعه افزوده است. مؤلفان در بیان مطالب ابتدا پایه های اساسی و مسائل مرتبط و

بخش اول: التعریف علی الله. شامل ده فصل که هر فصل دارای ابوابی است. برای مثال باب اول به تبیین روایات و آیاتی پرداخته که در مورد خلقت بیان شده است.

همچنین باب هایی در زمینه خلقت گیاه، حیوان، آب، دریا، شب و روز و مانند آن صفحاتی را به خود اختصاص داده است.

بخش دوم: التعریف علی توحید الله. در این بخش، در دو فصل ارزش و اهمیت و نیز مراتب توحید بحث و بررسی شده است. در فصل دوم، مراتب توحید در هفت مرتبه - توحید در ذات، صفات، افعال، حکم، طاعت، عبادت و اعلى مرتبه توحید یعنی اخلاص در عبادت یا توحید در عبادت - تشریح شده است.

بخش سوم: التعریف علی اسماء الله. این بخش در پنج فصل در معرفت اسماء الله و خصوصاً اسم اعظم بحث می کند.

مجلد چهارم. این مجلد در ۵۹ فصل به صفات ثبوتیه خداوند متعال اختصاص دارد.

در ابتدای هر فصل، نخست معنای لغوی صفت بیان شده و سپس درباره مفهوم اصطلاحی آن صفت در فلسفه یا کلام یا تفسیر سخن رفته و در پایان، این صفت ها از قرآن و روایات استخراج شده است. برای مثال در فصل بیست و یک در توصیف صفت «الحی» می نویسد:

«الحی صفة مشبهه من ماده حی و هو أصلان: أحدهما، خلاف الموت، والآخر استحیاء الذی [هو] ضد الوقاحه... نسب القران صفة الحی مقرونة بصفة القيوم»

سپس نمونه های این صفت در قرآن ذکر شده است، نظیر: «الله لا اله الا هو الحی القيوم» یا «و عنن الوجه للحی القيوم». همچنین از این صفت در روایتی از رسول اکرم (ص) در دعای جوشن کبیر یاد شده است: «یا حیاً قیل کل حی و یا حیاً بعد کل حی و یا حی الذی لیس کمثله حی... یا حی یا قیوم لا تأخذه سنة ولا نوم».

مجلد چهارم با مجموع ۴۸۰ صفحه و صفات کبیر و متکبیر به پایان می رسد.

مجلد پنجم. آخرین مجلد موسوعه، ادامه صفات ثبوتیه و بیان صفات سلبيه خداوند متعال است. این مجلد تا ۹۳ فصل در صفات ثبوتیه ادامه پیدا می کند و با بیان «الاحادیث الجامعه فی تفسیر اسماء الله و صفاته» به پایان می رسد.

بخش پنجم و آخرین بخش از آخرین مجلد کتاب موسوعه، به طرح صفات سلبيه می پردازد که این اوصاف را در هشت فصل - حد،

می‌شود، بدون آن که امکان تغییر در آن وجود داشته باشد. دیگر آن که خواص ترکیب و نسبت‌های کلامی در اسناد خبری و سایر انشاها و مجاز و استعاره و مانند آنها در زبان‌های گوناگون با یکدیگر اختلاف دارند و در تعبیریکی نیستند. آن‌چه در این تأملات مد نظر است، استفاده اکمل از مجموعه است، زیرا روایات از مهم‌ترین رشته‌های علوم اسلامی است که پس از قرآن و علوم قرآنی بیشترین سهم را در تدوین فرهنگ دینی و تمدن اسلامی داشته‌اند.

۲- مجموعه موسوعه شباهت زیادی با مجموعه وزین میزان الحکمه دارد، با این تفاوت که حجم و نوع و تعداد چینش و گزینش احادیث به شکل دیگری صورت گرفته است. البته سیر و طریق بحثی این موارد را در کتب کافی یا بحار الانوار می‌توان به خوبی یافت، ولی مؤلفان محترم مجموعه را با تغییرات شکلی و بعضاً محتوایی به سرانجام رسانده‌اند.

۳- فقدان مراعات تحلیل سندی که در مقدمه (ص ۱۸) مجلد اول با دلیلی بدان پرداخته، می‌تواند بایستی مهم در این کار و تلاش جمعی محسوب شود. ائمه اطهار علیه السلام به این موضوع توجه خاصی کرده‌اند. در روایتی امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «اذا حدثتم بحديث فاسندوه الى الذي حدثكم فان كان حقاً فلكم وان كان كذباً فعلي» (کافی، ج ۱، ص ۴۲) و نیز پدر شیخ بهایی مرحوم حسین بن عبدالصمد عاملی در وصول الاخیار (ص ۱۲۱) می‌نویسد: «قال بعض العلماء: لكل دين فرسان وفرسان هذا الدين اصحاب الاسانيد».

نکته پایانی در این قسمت این که در اسناد کتبی نظیر تحف العقول و... که در این کتاب به عنوان مستندات آمده‌اند، خدشه‌های سندی و رجالی مهمی وارد شده است که باید قابل توجه محققان گرامی قرار گیرد.

۴- عدم پردازش معانی لغوی و اصطلاحی در مجلد پنجم در فصل اول تا پنجم از بخش پنجم، یعنی صفات سلبيه، از تکمیل مجموعه کاسته است. خلأ تعاریف لغوی و اصطلاحی او صافی نظیر حد یا تغییر یا حرکت و سکون همانند توصیف و تعریف صفات ثبوتیه به خوبی مشهود است و ضرورت آن احساس می‌شود.

۵- با نگاهی به مجموعه پنج جلدی موسوعه، می‌توان ادعا کرد که صفحه‌آرایی و پردازی در حد مطلوب صورت نگرفته است. اجتناب از حجم زیاد و بهره‌گیری مناسب از فضای صفحات، با دقت و ابتکار قابل حصول بود.

مهم را طرح کرده، سپس به فروع و شاخه‌های بحث از زوایای آیات و روایات می‌پردازند و آنها را با آمیزه‌ای از هم روشن می‌سازند.

۶- با نگاهی به میراث حدیثی شیعه نظیر محاسن برقی، نوادر الحکمه اشعری قمی یا کافی کلینی و من لا یحضره الفقیه یا وافی مولی محسن کاشانی یا جامع احادیث الشیعه و یا مستدرک الوسائل حسین بن محمد تقی الطبرسی در گونه‌گونه‌های موضوعات متنوع درمی‌یابیم که موسوعه چگونه از میان جوامع اولیه و ثانویه و اخیراً احادیث به سبک جدیدی روی نهاده که قابل تحسین است.

۷- در جلد پنجم کتاب از ص ۲۷۱ تا پایان، مجموعه‌ای تحت عنوان «الفهارس» تهیه شده که عبارت است از فهرست آیات، اعلام، ادیان و فرق و مذاهب، جماعات و قبایل، شهرها و اماکن، اشعار، حوادث و وقایع و ایام و زمان‌ها، منابع و مأخذ که برای استنادها کمک‌شایانی به پژوهشگران است.

تأملات و بایسته‌ها

۱- عدم ترجمه فارسی یا به عبارت دیگر فارسی نبودن کتاب یکی از کاستی‌های موسوعه است. زیرا این مجموعه در ایران اسلامی منتشر شده و در دسترس اکثر محققان، دانشجویان و دانش پژوهانی قرار دارد که کمتر با زبان عربی در حد استفاده آشنایی دارند.

البته در میان اهل ادب این نکته مشهور است که ترجمه هر چند با دقت و استحکام انجام یابد، به استحکام و زیبایی متن نخواهد بود. گرچه این سخن را تا حدودی می‌توان قبول کرد، ولی با کمی تأمل و دقت می‌بینیم که عکس این قضیه نیز صادق است؛ یعنی ترجمه‌هایی وجود دارد که از جهات مختلف زیباتر و مستحکم‌تر از متن اصلی است. برخی متون فارسی و ترجمه شده زیبا و ادیبانه، با حضور خود به متون اصلی جان می‌بخشند و خواننده را متوجه عمق و محتوای غنی و سرشار از قوت متن می‌نمایند. شیخ محمد بهاء الدین عاملی به نقل از صفدی می‌گوید: ترجمه دوروش دارد که یک‌روش آن عبارت است از روش یوحنابن بطریق و این ناعمه حمصی، و آن این که هر کلمه‌ای از کلمات متن اصلی در نظر گرفته شود تا لفظی دیگر که مرادف آن است آورده شود. سپس به کلمه دیگر به همین نحو پرداخته شود تا جمله ترجمه شود و به پایان برسد.

هر چند به دو دلیل این روش کارساز و اثرگذار نیست؛ زیرا گاه در زبان دوم، لفظی که کاملاً معادل لفظ موجود در متن اصلی باشد پیدا نمی‌شود. از این رو، به ضرورت، لفظ زبان اصلی در ترجمه آورده